

VISKI KÁROLY: MAGYAR NÉPMŰVÉSZET

X. században a Kárpátok öve alatt egy sajátos egyéniségű, az akkori európai népek közt rokontalan nép helyezkedik el és szervez államot, – a magyar. Keletről veti ide a népvándorlás áradata s olyan földön üti fel szállását, ahol előtte a Kr. előtti VI. századtól kezdve hasonló kultúrájú s részben vele rokon népek: szkíták, szarmaták, jazigok, gótok, hunok, avarok, bolgárok már előkészítették a talajt. Kelet mérhetetlen területeiről az állattenyésztő, síkföldi nomád népek fegyverkezettével, szervező tehetségével, sajátos hadi taktikájával érkeznek s az itt talált gyér és szervezetlen népelemeket néhány évtized alatt erős és maradandó, európai mintájú államkeretbe foglalja össze. E keleti türk jellegű egyéniségének színeit hasonló etnikumok színeivel később is gyarapítja, vérébe fogadván már a középkorban besenyőket, bösözrményeket, kunokat s az újkorban ozmán-törököket. A sajátos gazdasági életforma és egykori földrajzi helyzet által determinált kultúrájával hozta akkori művészetét is, mely része annak a „keleti”, javarészt nomád jellegű kultúrának, amelynek határai Caesar korában Szibéria keleti széleitől Angliáig terjednek s amely határok századok alatt lassanként Kelet felé tolnak s a magyar királyság megalapításával (1001) nagyjában a Kárpátok vonalára húzódnak vissza. E művészet mindig kis méretekből jelentkező (fémbe: kispasztika), hogy úgy mondjuk: hordozható, naív, optimisztikus, az egyént nem sokra tartó s ezért szembetűnően stilizáló kedvű; mint a valóságban: ornamentikájában is növény- és állatkedvelő, vidám,

telt színeket szerető, nem Tart pour Tart, hanem alkalmazott s ebben a körben is olyan tárgyak körére terjedő, amelyenek alkotását a nomád életmód többé-kevésbé állandó mozgalma megengedi.*)

A nomád népre, bármily gazdag, hatalmas, pompaszerető, – ráillik a szegényember magagúnyoló vigasztalása: omnia mea mecum porto - kebelén kenyere, hátán háza. De éppen ezért fergetegként jelenik meg és tűnik el, ahogy a természet, az év fordulatai bőséggel áldják vagy szárazra szikkasztják legelőit, tápláló folyóvizeinek ágyait. Viszi természetesen művészetét is. Nem alkot tehát monumentális méretű épületeket, szobrokat s hasonlókat, amiye van: apró, könnyű, hordozható; vele megy magán, asszonyán, könnyű sátrai közt; kedvelt állatain.

A magyar föld kimeríthetetlen gazdagsággal ontja a népvándorlás korának – maradandó anyagból, pl. fémről készült – emlékeit, amelyeknek legszebb analógiáit déli Oroszország területén találjuk meg, a népvándorlás egykori mozgalmass országútján. Mint ahogy a mai magyar pásztorművészet, nevezetesen a fafaragás analógiáit is Dél-Oroszország asszimilált türk fajú népei körében kereshetjük, amely utóbbiak tehát igazában nem az orosz, hanem a turáni alkotószellem eredményei. Azé a népszellemé, amelyet már bolygatatlan keleti helyzetében a nagy múltban gyökerező és magas színvonalú délázsiai és hellenisztikus kultúra sokszorosán megérintett – az archeológiai leletek egész tömegének vallomása szerint.

A magyarság tehát, ha későbbi történeti hivatását nem is tekintjük, kétségkívül egy egészen sajátos, keleti képzetvilágot, világszemléletet hozott magával s ezzel új szint, új szemléleteket, új formákat az európai népek együttesébe. E más, egyénies szín egyebek közt népművészetében is tükröződik ma is, ezer év múltán is.

Ez ősi, sajátos hagyaték adja a magyar népművészet mai képének egyik oldalát. A másik oldalon az ezeréves európai hatások tükröződnek, a tudatosan és tervszerűen egy ezredév alatt elsajátított európai kultúrának a magyar nemzet népi rétegeibe leszállt hatásai. Az előbbi oldal a magyar szellem hagyománybecsülő és konzerváló hajlamát és képességét bizonyítja; az utóbbi alkalmazkodó képességét s azt az asszimiláló készséget, amellyel az európai hatásokat egyénisége szűrőjén a maga sajátos ízlése és igénye szerint keresztülszűrte.

*) Ha a nomád szót használjuk, ezúttal bizonyára senki sem gondol a csavargó vándorcigányok életformájára és kultúrájára, hanem a nomádizmus fogalmában rejlő extenzív állattenyésztő gazdasági rendszerre s ennek lehetőségei és igényei szerinti művészelgyakorlatra és művészetélvezetre. A nomádizmus a maga teljes erejével és teljes vagyonával mindenkor könnyedén mozgó, helyét könnyen változtató, amely oly tűnemenyes hatalommal is jelentkezhetik, mint a hunoké, akik Kínát és Rómát egyaránt fenyegették.

Bármint éleszti is bármely rejtett célú propaganda a fajok közötti ellentéteket, el nem vitatható, hogy az európai népek között ma már sokkal elevenebb, tudatosabb a műveltségbeli rokonság, mint az, mely valamikori nyelvi vagy etnikai kapcsolatok útján elméletileg felállítható. Hogy a magyarság a művelt nyugateurópai népek műveltségbeli, lelki rokona, azt nemcsak mai anyagi és szellemi műveltségszínvonala bizonyítja, de ezeréves múltja is. Már a XI. században végkép hátat fordít Keletnek s árja népek közt testvértelenül nyugateurópai törekvéseivel s a nyugateurópai kultúra védelmében válik az európai művelt népek testvérévé. Évszázadról évszázadra lerója azokat az adókat – mindig mindent a maga idejében – amivel a nyugateurópai kultúra eszméinek tartozott, kezdve azzal, hogy a római keresztyén egyháznak már a XI. században a honfoglaló Árpádok véreből adott szenteket. A római keresztyén vallás, az európai szellemű királyság, a hűbériség intézménye, a lovagi eszmények példás szolgálata, a kerített városok iparának és kereskedelmének kifejlesztése és védelme, a román és csúcsíves városi templomok és falusi templomcskák százai, a humanizmus és renaissance fölkarolása, a könyvnyomtatás és reformáció gyors megértése és országos elterjesztése, különböző vallásfelekezetek szabadságának első európai törvénybeiktatása (1568. Torda), a nyugateurópai kultúra védelmében sokszori vagy százados vérontása, sőt elvérzése magára hagyatottan, amiből majd minden későbbi szerencsétlensége következett, a politikai és lelkiismereti szabadság védelmében folytatott nehéz harcai – elég bizonyosság erre. Az évezredes európai műveltségközösség, a kulturális testvériség, az azonos műveltségideálok lendítő ereje természetesen nem maradt hatástalan a nagy magyar néprétegek keleti származású, eredetileg az ázsiai, keleteurópai síkok horizontját s e származás szerinti temperamentumot tükröző lelkületére sem. Az európai műveltségű társadalmi rendek műveltségkincse s ebben művészte, ha szegényesebben is, de valamely formában alább-alább szállt az egymás alá rétegződő társadalmi rendek szintjeire, a néplélek titokzatos kamaráiba, megtermékenyítvén, vagy legalább formálván az ősi hagyatékot. A tempó persze nem volt mindig országszerte azonos. Volt idő, mikor a magyar kultúra fénye az ország határain túl is világított s jött korszak, mikor pl. a Balkán határai mélyen nyomultak az ország testébe, teszem a török hódoltság idején vagy a világháború következtében. De bármily kedvezőtlen sorsfordulat ellenére éppen a magyar népkultúrából s legszembetűnőbben a magyar népművészetből megállapítható, hogy az európai kultúrát a szélső keleti Kárpátok innenső oldaláig a magyarság terjesztette ki s a gyönyörű székely kapuk szimbolikus jelentősége abban van, hogy e kapukon kilépve, elhagyjuk a történeti európai kultúra területét. Ezen túl Bizánc, a görögkeletiség s a balkáni világszemlélet és életberendezés kezdődik. A legszélsőbb keleti színmagyar vármegyék: Udvar-

MAGYAR NÉPMŰVÉSZELET I.

Tányér. Baranya m.

Tányér. Udvarhely m.

Tányér. Tolna m.

Tál. Tolna m.

Tányér. Kalotaszeg. Kolozs m.

*Kancsó. Kalotaszeg.
Kolozs m.*

Ételhordó „komaszilke”.

Kancsó. Udvarhely m.

*(A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményéből)
Nagukúnság*

hely, Csík, Háromszék emberemlékezet óta szabad, autonómjogú, jobbra protestáns vallású népének a történeti román, gótikus, renaissance, barokk hatásokat tanúsító hímzéseit, fafaragásait, fatornyait, keramikáját, népviseletét egy egész világ választja el a hegyen túli bizánci-balkáni romano-szlávság hasonló csoportú művészetétől. Erdély földén európai szellemű népművészetet két nép produkál: a magyar és a szász.

Ha azt kérdezzük, hogy egyrészt a keleti színű és hatású örökséget, másrészt az ezzel többé-kevésbé elvegyült asszimilált nyugati elemeket a magyar nép mely rétegei képviselik, általában azt felelhetjük, hogy az előbbit a pásztorság, az utóbbit a falvak földművelő népe. Az ősi szabású extenzív állattenyésztés (melyben az állat télen is a legelőn élt) csak a XIX. század közepe táján áldozott le, a hagyományos pásztorélet és gyakorlat tehát csekély módosulással úgyszólván napjainkig élt bizonyos legeltetésre predesztinált területeken, különösen a vízszabályozások előtt, pl. a Tiszántúl és a Duna-Tisza köze egyes területein. Az ősi módú juhászat és sertésenyésztés másutt is, pl. a Dunántúl erdőrengetegében, a Bakonyban. E területeken a XIX. század második felében még sikerült összegyűjteni a magyar pásztorság jellegzetes művészi alkotásait, gazdag sorozatokban, amelyek világos képet adnak sajátos, Európában a maga nemében egyedül álló ősi technikájukról, anyagaikról, ízlésükről, ornamentikájukról.

A pásztor a maga művészete anyagait természetesen környezetében találja meg. Ezek: az állati csont, szaru, bőr, szíj és a fa. Az állati anyagok művészi feldolgozásában, nevezetesen ennek technikájában még a XIX. században sem múlta felül ez anyagok hivatásos iparosa sem. Legnagyobb mesterek minden időben a juhászok voltak, akik aránylag legtöbb ráérő idővel rendelkeznek, nyájaik legkevésbé kötik le figyelmüket. Remekbe készült darabjaik a szíjfonatok, nevezetesen ostorok, erszények (amiben tűzszerszámot: acélt, kovát, taplót, továbbá késüket tartották), amelyeken igen ősi szabású csontdíszítményeket, gombokat találunk. A szarut melegítéssel formálják, karcolással, véséssel díszítik, maratják. Ebből készülnek ivóedényeik, kürtjeik, sőtartóik, az állat számára szükséges kenőcsök tartói, fésűk, újabban már óraláncok és egyebek is. De a fa anyagából is igen figyelemreméltó, igen ízléses holmit találunk. Ezek is, mint az előbbieket, általában apró tárgyak, amelyeket a pásztor magával hordoz s amelyeken nagy türelemmel, szeretettel, hosszú ideig dolgozik, míg megközelíti vele fantáziabeli ideálját. Fából készíti az ostornyeleket, részben ivópoharait, botjait, baltája nyelét stb. A pásztori faholmik között különösen kettőt kell kiemelnünk: a dunántúli erdőségek pásztorainak tükörtartóit („tükrosök”), amelyben bajuszpedrőjét is tartani szokta („Bajusz kell a magyarnak, mert ha nincs, odacsapnak” – mondja a magyar közmondás) és a juhászok kampósbotjait, ú. n.

„kampó”-it. Az elébbiben virít a pásztorművészet gyönyörű tarka, színes virágoskertje, míg a kampókon a kisplasztikának, nevezetesen az állatábrázolásnak oly leegyszerűsített, a lényegét csodálatos módon összefoglaló példáira akadunk, amelyek – mint általában a pásztorművészet legtöbb darabja – ezer évet meghaladó technikai gyakorlatról és a szüntelen megfigyelésből leszűrt kivételes tudásról tesznek tanúságot. E pásztori kisplasztika szelleme épp oly derült, optimisztikus, stilizáló, összefoglaló, mint a népvándorláskori emlékeké, bár a helyes összehasonlításnak nagy akadálya az anyagbeli nagy különbség, hiszen ama régi időkben csak a fém tárgyak maradtak ránk, a mai pásztor pedig a föntemplített anyagokból dolgozik, ahogy nyilván ebből dolgozott mindennapi használatára a népvándorlás korának nomád pásztora is, hiszen akkor is a fönsti anyagok voltak mindenkinek kezeügyében. De egészen a fémét sem mellőzi a mai pásztor sem, – rézből maga is önt baltát, fokost, fémmel veri ki, vagy önti be ostornyelét; erszényére gombokat fémből is formál, különösen sárga és vörösrézből, míg a nyélfélék ornamentikusan árkölt mélyedéseit önna vagy ólommal önti ki.

A mai magyar pásztor is, mint a népvándorlás nomádja, ahol erre lehetősége van, legszívesebben természetes környezete, a növényvilág és a nyájabeli állatok köréből veszi ornamentikája elemeit s akár ama régi kor művészete, maga is szívesen ábrázol egyebek közt viaskodó állatokat, hiszen e mozzanatok különösképpen megkapják figyelmét. Stilizáló, összefoglaló fogalmazás- és előadásmódja adja meg a lehetőséget arra, hogy az adott térrel gazdaságosan, a térkitöltés módján gondolkozva éljen, hogy vigyázzon a szimetriára, az egyensúlyra, ha nem is tudatosan, de az ősi gyakorlat ösztönös érzékével. Ez mutatkozik emberábrázolásában is, amelyben az ember ritkán más, mint pásztortársa vagy a törvény emberei (csendörök), akikkel egyért-másért néha meggyült a baja, s gyakran a maga vagy inkább cimborája szeretője.

A magyar pásztorság tehát az ősi magyar népművészeti hagyaték örököse és hagyományozója, aki egy ezredév folyamán kétségkívül sokat változhatott, tanulhatott és felejtethetett, de az ősi gyakorlat lényegét, szellemét megőrizte.

A pásztorinál számban sokkal hatalmasabb földműves rend, – hiszen az ország évszázadok óta elsősorban földművelő – részben ez ősi hagyaték, részben több-kevesebb európai befolyás hatására, legkivált pedig az előbbi rendétől különböző igényei és szükségletei szerint más területeken s többé-kevésbé másként művészkedik.

Az ország változatos földrajzi viszonyai szerint építi és díszíti házát, bútorait, gazdasági szerszámain, eszközeit. E változatos építkezés köréből ki kell emelnünk az erdélyi székelység faházait, különösen pedig ma Európaszerte páratlanul álló díszesen faragott s részben festett nagy-

kapuit. E monumentális nagykapuk építésével ekkora szeretettel Európa egyetlen népe sem foglalkozott s nem is őrizte meg annyit és oly klasszikus szépségűeket, mint az erdélyi magyarság. E kapuk valamikor erődítések részei voltak s a székelység, mint évezreden át katonai hivatású nép őrizte meg őket. A legrégebb meglévő ilyen kapu 1673-ból maradt ránk. Míg e kapukon a renaissance, barokk, rokokó díszítményeinek népies fölfogású elemeire bukkanunk, az erdélyi kis protestáns falusi templomcskák mellett emelkedő hegyes fasisakú, négy fióktornyos erkélyes tornyok a román és csúcsíves kor divatjának magyar talajba ültetett hagyományairól beszélnek. Ugyancsak a román kor eleven hatására mutatnak dunántúli, nevezetesen balatonvidéki kőházaink gyönyörűen és változatosan ívelt tornácaikkal, míg a tört ívű s Erdély kivételével az egész magyar területen gyakori házhomlokzatok a barokk ízlés hatásáról beszélnek.

A faragott és festett bútoroknak vidékenként változó oly gazdagságú forma- és ornamentális készlete van, hogy e helyen vázlatos jellemzésük sem kísérelhető meg. Ezeket is általában a virágornamentika jellemzi, mely legklasszikusabban a menyasszonyi ládán, a „tulipános ládán” nyilatkozik meg. Jóllehet a bútor Európaszerte a nép kései szerzeménye, mégis már a magyarság körében is annyira régi, hogy nemcsak magyar jellegzetességekről, de vidékenként más-más módon beszélő dialektikus megszólalásukról is lehet beszélni. A festett bútor különösen ott érdemel meg minden figyelmet, ahol a festés még nem került hivatásos mesteremberek kezébe, hanem öreg falusi asszonyok forgatják az ecsetet. Ily helyen a nemzetközi díszítmények kevésbé érvényesülhetnek a helyi hagyományok rovására.

Meg kell említenünk a temetőikben keresztet nem állító protestáns falvak temetői fejfáit, „kopjafáit”, amelyek az egykori kopjás temetés emlékei s a magyar népi faragó művészet legjellegzetesebb megnyilatkozásai közé tartoznak.

A magyar nép rendkívül változatos ruhaféléi közül a Nyugaton máiéi is felejtett bőrruhaféléket kell kiemelnünk, amelyeknek formában és színpompás díszítésben való gazdagsága, konstruktív vonalaiknak díszítményekkel való választékos hangsúlyozása az ősi, nagymúltú technikai tudás és pompaszeretet legbeszédesebb emlékei közé tartozik. Mesterük egykor a juhász, később – már a középkorban is – hivatásos utóda: a „magyarszűcs”, szemben az internacionális ízlés szerint dolgozó „német-szűccsel”.

Ahogy a szűcsmesterségnek van speciális „magyar” mestere, épp úgy van a szabómesterségnek is, a „magyarszabó”, a „szűrszabó”. Az utóbbinak kezéből kerül ki a magyar nép egy másik sajátos, dúsan díszített, nevezetesen himzett felsőruhaféléje, a „szűr”, amelynek különösen hátán lógó nagy gallérja, eleje és oldala van ékesen hímezve. A szűr for-

mája, díszítményének szerkezete, színösszetétele, vidékenként változó; s alapanyagából, az ú. n. szűrposztóból, épp oly változatos formájú és nevű ruhaféle készül, mint a bőrből.

A magyar hímzésnek tehát két férfimestere is volt: a szűrszabó és a szűcs, akiknek a múlt században még százai dolgoztak egy-egy megyében is, s munkáik a nemzetiségek felé is nagy hódítást tettek, a magyar szépet hordozván szét közöttük.

Részben e nagymúltú s jobbadán már a középkorban is céhekbe tömörült, jellegzetesen magyar, hivatásos hímzőiparosok hatásának kell tulajdonítanunk azt a rendkívüli technikai és formakincsbeli gazdagságot, mely a magyar parasztasszonyok vászonhímzésein és egyéb textilis kézimunkáin is elének tárul. Ez ősi gyakorlatról beszél a francia szókincs *point d'Hongrie* és az olasz szótár *stitto ungherese* szava, mint ahogy a Keletről hozott nagymúltú magyar bőrtechnika egykori színvonalára utal a francia szókincs egy másik szava, *a hongroyeur, hongrieur* („*ouvrier qui façonne le cuir de Hongrie*”). Az erdélyi székelység, Kolozs megye, Torockó, a Bükk és Mátra vidéke, Borsod megye, a Tiszántúl, a dunántúli Tolna megye Sárköz nevű vidéke, Baranya megye, a Rábaköz s számtalan más vidék egy-egy sajátos külön területe a magyar asszonyi hímzőgyakorlatnak és művészetnek. Hímeznek főkötőt, kendőt, takarót, ingvállat, kötényt, asztal- és ágyterítőket, párnahéjakat, egy színnel (leggyakrabban fehérrel, feketével, vörössel, késsel) s hímeznek ugyanazon darabon a szivárvány minden színével. Már maga az öltéstechnika nagy gazdagsága kivételes leleményről tanúskodik. E hímzéseket, melyeknek örökké frissen omló ornamentikáját a virágoskert adja, egész világ választja el a magyarság szomszédainak szláv jellegű, különösen a görögkeletiségben konzervált hímzéseitől, amelyek máig sem igen emelkedtek túl az ősi tanítómester, a szövőszék ornamentikáján, úgyhogy ez utóbbiakról a laikus nem könnyen tudja megállapítani, hogy szóttessel vagy hímzéssel van-e dolga. A magyar hímzéseket épp úgy jellemzi a derűtség, stilizáló hajlam, az ösztönszerű megtervezettség, mint a pásztor munkáit. A naturalisztikus ábrázolás, individuális megjelenítés épp úgy hiányzik ezekben is, mint amazokban. Semmitől sem irtózik továbbá jobban, mint valamely adott felület szervetlen beszórásától még oly neki tetsző díszítménnyel is.

Van néhány mesterség is, mely túlnőtt a szorosan vett népművészet, sőt a háziipar keretein, amelyet már régen hivatásként gyakorolt s amelynek az ősi örökséggel való kapcsolata ma már kevésbé szembetűnő, de ezek közül is nem egy sajátos magyar jelleget öltött magára, ha ugyan nem egykori ősi gyakorlatnak az idők parancsa szerint módosult formája. Ezek között is elsősorban a bőrripar köréből a szijgyártó és csizmadia-mesterséget kell megemlítenünk, amelyek a magyarság jellemző lőszere-

MAGYAR NÉPMŰVÉSZET II.

Férfiködmön

Dohányzacskó.

Kecskemét. Pest m.

Napoleon lovas-szobra.

*Dunántúli, 1800-ban készült magyar
Férfisuba. Veszprém m.*

mézeskalács-forma pozitív másolata

(A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményéből)

tete, illetőleg kényes öltözködő hajlama nyomában sok figyelemreméltó, ízléses, magyarnak mondható darabot termeltek.

A magyar búzatermelésből és mindenkori nagy és változatos liszt-fogyasztásból magyarázódik a magyar sütőipar sokoldalúsága s ebben néhány népies ízű változata. A mézeskalácsosság pl. sok olyat produkál, amit a népművészet iránt érdeklődőnek is számba kell vennie. A mézeskalácsosok, bábsütők maguk kezével faragott régi negatív fadúcaiból egész kis magyar művelődéstörténet kerekedik ki: rokokó dámák, udvari fogatok, török pasák, táncoló parasztok, pipaszó mellett poharazgató kismesek, testőrök, régi huszárok, híres-nevezetes szegénylegények s természetesen nem hiányzik a sorból a nagy Napóleon sem, a magyar népnek, az osztrák sógor és udvari kamarilla örök ellenzékének akkori reménysége. Közismert metszet után véste lovas alakját remekbe a magyar kismesterember s eképpen árulgatta a nagy francia reliefképét szerte az országban.

Amilyen gazdag és változatos hímzőművészetünk, annyira sokszínű a magyar kerámia is. Az ország minden részén voltak kiváló fazekasgócaink, melyeknek többé-kevésbé zárt helyzetéből a keramikus megszólalás gazdag kifejezésű dialektusai támadtak. Ezek között legsajátosabban magyar az Alföld kerámiája, míg az erdélyi magas ízlésű gyakorlatot s az északi területek technikai fejlettségét és ornamentikáját egyben-másban befolyásolta a déltiroli eredetű, német közvetítésű, de végső forrása szerint olasz kései renaissance modorban dolgozó „újkeresztyének” (anabaptisták, habánok) magasszínvonalú iparművészete, akik a XVII. században telepednek le Nyitrában és Erdélyben, az ellenreformáció türelmetlensége elől menekülve.

Eleven élet, életképesség tekintetében a magyar népművészet ma már persze inkább Európa nyugati, semmint keleti feléhez tartozik. A pusztulás már régen megindult azzal, hogy a magyarság ezer év alatt, fokozatosan, a nyugati életformákba helyezkedett bele. Hogy e romjainban is minden figyelmet megérdemlő népművészetet tanulmányozhatjuk, elsősorban a magyar múzeumoknak köszönhető. A Magyar Nemzeti Múzeum 1847-ben szerzi meg az első néprajzi gyűjteményt s 1868-70-ben már megszervezi néprajzi osztályát. Aki a magyar nép sajátos, a maga nemében egyedülálló művészetét meg akarja ismerni, annak elsősorban ezt a gyűjteményt kell tanulmányoznia.

LAJTHA LÁSZLÓ: MAGYAR NÉPZENE

A népzene és történetük az általános nagy zenetörténet legfontosabb fejezetei közé tartoznak. Csak a zenei folklóre tud némi világosságot deríteni a hangszerek s a zene fejlődésének oly ősi korszakaira, ahonnan ter-

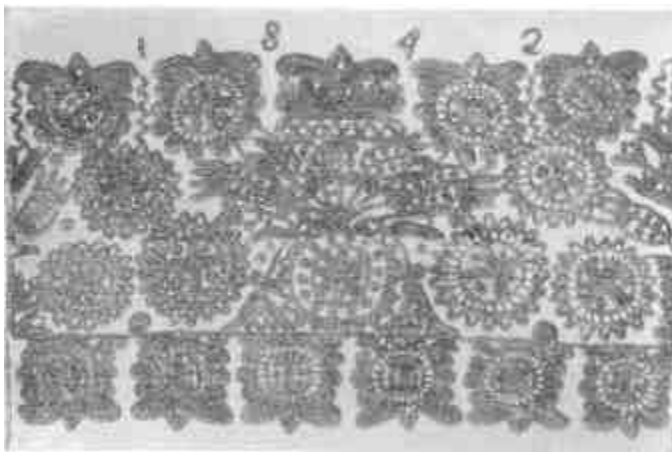
mészetük miatt írott vagy tárgyi emlékünkhöz nem is lehet. A zenetörténet íróinak újabbnál mindazonáltal csak hézagos és mint utóbb kiderült, nem mindig megbízható adatok állottak rendelkezésére. Mióta azonban egyrészt az etnológia felismerte, egyéb szellemi hagyományok között, a zene fontosságát is, másrészt meg világszerte nemzeti és népies irányt követő zeneszerző-gárda lépett a sorompóba, általánosabb figyelem középpontjába kerültek a népi s a primitív muzsikák.

Teljes értékű és tudományosan felhasználható gyűjtemények csak akkor kerültek a kutatók kezébe, amikor a folklóre gyűjtemények már nemcsak a szövegek feljegyzéséből állottak, hanem érvényre jutott az a felfogás, mely szerint dallam és szöveg együtt, két teljesen egyenrangúan fontos tényező egysége. Ezenkívül a népi dallamok java – ilyen a régi magyar dallamok jórésze is – rubato ritmusuk, gazdag ornamentikájuk miatt oly szövevényes, hogy egyszeri hallás után lehetetlen leírni. Hiába énekeltetjük el ugyanazon énekessel többször ugyanazt a dallamot; ez sem segít, mert az énekes egyéni s pillanatnyi rögtönzése miatt mindig újabb s újabb dallamváltozattal állunk szemben, amelyek nemhogy megkönnyítenék, ellenkezőleg megnehezítik a lejegyzést. Pontosan s minden szempontból használhatónak ma csak a géppel (fonográf, gramofon stb.) felvett gyűjteményeket ismerhetjük el. Szükséges ez továbbá azért is, mert a népi énekes mai hangjegyzéssel lejegyezhetetlen hol furcsa, hol bizonytalan intonációját, ritmusát és általában azokat az előadásbeli szokásokat s szabadságokat, amelyek egy nép zenélésére s zenéjére oly jellemzőek, csak géppel tudjuk megrögzíteni.

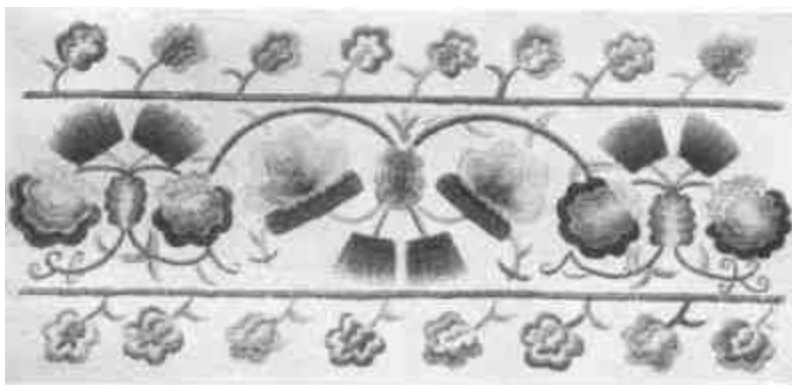
A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya hamarosan belátta az ilyen gyűjtés fontosságát. Első gyűjtője, *Vikár Béla*, egyetemes viszonylatban is azok közé a legelső úttörők közé tartozik, akik az 1890-es években fonográffal felszerelve indultak gyűjteni. Nagyjelentőségűvé akkor válik a munka, amikor az 1900-as években *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* a zenész folklóreista minden felkészültségével s tudatosságával járják az ország minden vidékét s hazahozzák magukkal a magyar népzene legszebb s legősibb emlékeit. Nagyrészt az ő érdemük, hogy ma mintegy 8000 dallam áll a kutató rendelkezésére. Munkájuk nem szorítkozott kizárólag a magyar lakosságú területekre. A Magyar Nemzeti Múzeumban a háborúelőtti Magyarország minden nemzetisége képviselve van. Tót és oláh gyűjteménye például vagy egyedülálló, vagy legalább is a legjelentéke nyebb azok között, amiket e nemzetiségek fel tudnak mutatni.

A magyar népzene paraszzenének is nevezhetnők, mert az igazi magyar muzsika ma már csak az ősfoglalkozású parasztság között él. Annál jobban kopnak dallamaink ősi sajátosságai, mennél inkább közelednek a városi kultúra minden néprajzi jellegzetességet elnivelláló határához. A magyar dallam egyik legjellemzőbb alaki tulajdonsága, hogy típu-

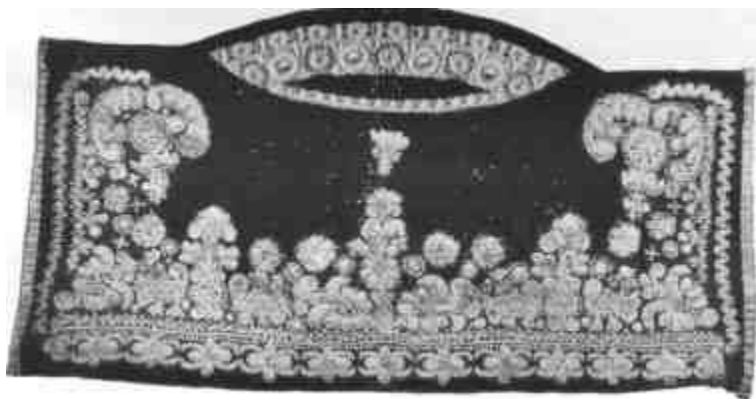
MAGYAR NÉPMŰVÉSZET III.

„Írásos” párnavég-hímzés. Kalotaszeg. Kolozs m.

Tarka párnavég-hímzés. Nagykunság.

Főkötő hímzések. Sárköz. Tolna m.
(A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményéből)

sonkint csoportosítható. Kevés kivételtől eltekintve, valamennyi négysoros versből, azaz négy zenei mondatból áll. A csoportosítás maga, a Bartók-Kodály némileg módosította, Krohn-féle finn rendszer szerint történt. Az egyes mondatok záróhangjait s a szótagszámot elsősorban figyelembe vevő, szótárszerű rendezésből kiderült, hogy a magyar, népi melódiák nem egyes, egymástól külön- és távolálló példányok, hanem *típusonként* egy családot alkotnak. Az egyes típusok meghatározásának munkáját Bartók Béla végezte el „*A magyar népdal*” című könyvében és azok a jellegzetességek, amelyek a típusokat meghatározzák, egyszersmind a magyar népzene fő jellegzetességei is. Az egyes típusok keretén belül számos változatot ismerünk, de még a legritkább dallamformáknak is fellelhetjük legalább rokon alakjait. Stílus s kor szerint két csoportra oszthatjuk az egész magyar népi dallam-kincset: a régre s az újra. Mindkettő jellegzetesen magyar s minden más nép zenéjétől világosan megkülönböztethető. Szakszerű meghatározásoktól eltekintve elmondhatjuk, hogy a régi stílusra: a félhangot nem ismerő öthangú (pentaton) skála, a *nem* architektonikus szerkezet s a szabad, rubato ritmusú dallamok *gazdag* ornamentálása a legjellemzőbb. Az új stílusnak viszont éppen az architektonikus szerkezet, az egyházi hangnemek és a modern dur vagy moll, a díszítések hiánya a legérdekesebb sajátosságai. A két stílust összekapcsoló tulajdonságok többek között az egyházi hangnemek pentaton fordulatai, a rokon beszédhez alkalmazkodó énekritmus s előadásmód, a tánc páros ritmusa stb. Külön is felemlítésre méltó, hogy az új stílus végleges kialakulása az utolsó száz esztendő terméke. Amikor Európában a népművészet kihalóban van, egyedül nálunk születik *egy* új népzenei stílus. Népművészetünkben az ilyen parasztstílus megalakulása nemcsak zenében tapasztalható, tehát nem példátlan jelenség. Az új stílus a tót-ságra volt nagy hatással, míg a régi az oláh népzeneben hagyott nyomokat.

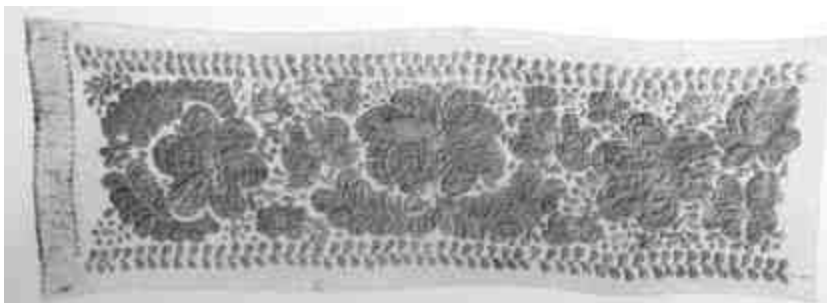
A dallamok eredete két forrásra vezethető vissza. Egyik az igen ősi tradíció, amely arra a minden kétségen kívül magas színvonalú ázsiai kultúrkörre mutat vissza, amelyből az európaiktól elütő, de teljesen hasonlóan magas műveltségű honfoglaló magyarság kiszakadt. A másik forrás a népies műzene. Az ilyenfajta muzsika és a népzene között nálunk sohasem volt áthidalhatatlan szakadék. Minden kornak megvoltak a maga énekmondói és hangszeres zenészei, akik az úri osztályoknak muzsikáltak ugyan, de zenéjük stílusa sohasem állott a népiestől olyan távol, hogy ezeket a nép is el ne tanulhatta volna. Eltanulva az idők folyamán olyanná alakította, hogy az valamelyik népi dallamtípushoz hasonlatossá vált. A régi magyar társadalom tagozódása és ebben a parasztság elhelyeződése olyan volt, hogy a nyugati műzene reá közvetlen hatással nem lehetett. A nyugati hatások a népies műzene útján, másodkézből s már némileg szájaize szerint átalakítva jutottak hozzá. A népies műzene mindig annyira távo-

iodott el a népzénétől, mint maga az az úri társadalom, amelynek muzsikáltak. A népies műzenénél kell megemlékezni a cigányokról is. A cigány a magyar élet egy sajátos jelensége. Letagadhatatlan művészi értékei voltak és vannak is. A magyar népzénének azonban nem letéteményesei, legjobb esetben is csak közvetítői, azaz sajátos modorú előadói. Egész más a műsora s játékmódora az úri osztályoknak muzsikáló városi – és a városi kultúrától érintetlen falusi cigánynak. A külföldön is ismert, előbbi csoportba osztható cigány legnagyobb részét olyan állítólagos régi népdalt játszik, amely javarészt nem népdal és nem öregebb 60-70 esztendősnél. Műsoruk magyar népi anyaga újkeletű és előadásmódjuk is más, mint a magyar népé. Az elmaradt, ősi kis falu cigánya nyáron vályogot vet, leginkább csak télen vesz hegedűt a kezébe s a paraszti, állattenyésztő, földműves népnek muzsikál. A városi cigány műsorát nem ismeri, más a játékmódora; ezeknél sok és igazi folklorisztikus értéket találhatunk.

A magyar népzene ősi rokonainak felkutatása nagy nehézségekbe ütközik. A rokon népek zene-folklorja vagy egyáltalán nincs felgyűjtve, vagy nem elég nagyok s részletesek az ilyenfajta gyűjtemények ahhoz, hogy belőlük biztos s végleges ítélet alakulhasson. Eddig ismert adataink azt mutatják, hogy régi muzsikánkhoz bizonyos török-tatár népek zenéje áll a legközelebb. Az ősi törökség már Krisztus születése táján két ágra szakadt: a keletire s nyugatira. Az előbbibe, a középkélet-ázsiaiba (altáj-vidékibe) sorozhatjuk későbbi, a magyarságba való részleges olvadásuk miatt bennünket különösen érdeklő avarokat, kunokat, besenyőket, kabarokat és kazárokat; az utóbbiakhoz tartoznak a volgai és kaukázusi bolgárok, akiktől a mai bolgárok is származnak s akiből a honfoglaló magyarság nagyrésze is kiszakadt. A keleti törökség földrajzi elhelyeződése olyan volt, hogy a mongol-kínai kultúra reá többször s erősen hathatott. Abban, hogy a pentatonika, a merevebb, páros ütemezés nyugatra s északra került s általában a kínai dallam-mintázás közvetítésében a keleti törökségnek kétségtelen nagy szerepe volt. A nyugati törökség megtartotta gazdag díszítésű, szabad ritmusú, szenvedélyes pátoszú, epikus recitálású olyan dallamformálását s stílusát, melyet a zenetudomány ma perzsa-arabnak szokott nevezni. Él e két stílus ma külön is, de él összevegyülve is. A magyar pentaton dallamok vonalvezetése oly távol áll már a kínaitól, hogy kétségtelennek látszik, hogy ez a már említett úton, több kézen át kapott örökség. A régi magyar zenében mindkét törökség stíluselemeinek hatása meglátszik, talán ozmán hatás alatt a nyugati erősebben. Muzsikánkat azért az ősi törökséggel csak rokon eleműnek mondhatjuk, mert egészében más, ezektől független, önálló – magyar.

Az alkalomhoz nem kötött dallamok mellett szép számban vannak bizonyos népszokásokhoz, alkalmi játékokhoz, kultikus babonákhoz fűződő dallamaink is. Az idetartozó párosító, sírató, lakodalmas, karácsonyi,

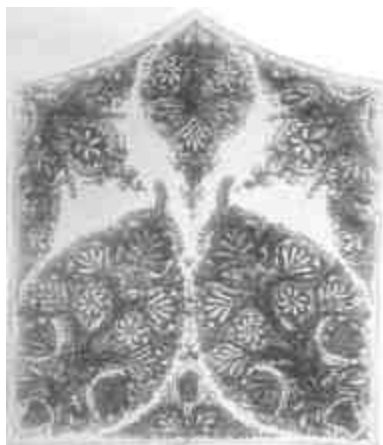
MAGYAR NÉPMŰVÉSZEZET IV.

Hímzés. Mezőkövesd. Borsod m.

Párnavég-hímzés. Jász-Nk.-Szolnok m.

Hímzett szürgallér Bihar m

Posztóapplikációs szürgallér. Bihar m.

(A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményéből)

MAGYAR NÉPMŰVÉSZELET V.

*Fából faragott gyertyatartó
Dunántúl*

Szarú-sótartó fából faragott fedéllel. Zala m.

*Fából faragott
kásakavaró,
Kiskunság*

*Székely kapu, Szonáta, Maros-Torda m.
(A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményéből)*

tavaszfordulói stb. énekek javarésze legrégebb kultúrjaink közé tartozik.

A hangszeres zene is ismert minden magyar vidéken. Ma a pásztor-nép között a legelterjedtebb. Legközönségesebb hangszerünk az egyszerű furulya, amelyet különféle nagyságban készítenek, hol díszesen, hol csak simán. Paraszthangszernek mondhatjuk a dudát, a tekerőt, a dorombot, a tülköt s inkább cigánykézben a hegedűt. A gyári készítésű hangszerek közül egyre nagyobb tért foglal a klarinét, réztrombita s harmonika. A trombita a tánc- vagy énekes zenében nem szerepel, hanem a pásztor-nép saját készítésű szarv-tülkének helyét foglalja el. Gyári készítésű, vagy ilyen utánzatú az inkább délen s Dunántúl elterjedt citera, ütőhangszert, dob-félét ma nem használ a nép. Hangszeres zenénk anyaga a máskülönben szöveges dallam. Rendszerint kicifrázzák a hangszer technikájára alkalmas díszítésekkel. Az ilyen ornamentumok a tánczenében különösen nagy szerepet kapnak; apró motívumaik, virtuóz, gyors és temperamentumos összeszövése önálló formát alkotó elemmé emelkedik.

Népies műzenénk már évszázadok óta kedvelt s ismert még a művelt Nyugaton is. Kisebb-nagyobb zeneszerzők, sőt a legnagyobbak is, írtak all' ongharese, alla ungharese című és jellegű zenedarabokat. Sajnos, igazi paraszti, magyar zenénket nem ismerik ily általánosan és éppen ezért az általános tetszésben nem érhetette el még azt a fokot, amelyet jogosan megérdemel.

MÁRKUS LÁSZLÓ: A MAGYAR TÁNC

Kezdjük mindjárt a leglényegénél, ott, amiben a magyar tánc a legtöbb más nemzet táncától és különösen a környező népektől különbözik. Miért táncolnak az emberek? Azért, mert az elemi érzések legspontánabb megnyilatkozása a test megrezdüléseiben és reflexeiben jelentkezik, s ebből következőleg a tánc formáinak gazdagsága egyenes arányban áll a lelki emóciók gazdagságával és differenciáltságával. A fejlett zenei érzék mindig a népi fantázia és alkotó zseni termékenységére és a kifejezni való benyomások sokaságára mutat. Ezért vagyunk mi büszkéek a mi táncunkra, amely, – ellentétben a legtöbb népével és hasonlóan a spanyol és orosz nép táncaihoz, – végtelen gazdag ritmusokban és különösen gazdag olyan pantomimikus elemekben, amelyek már nemcsak a zenét, hanem a táncos momentán lelki élményeit, s nemcsak megszabott mozdulatok epikájában, hanem a hirtelen intuíció rögtönzéseiben drámailag fejezik ki.

Az ősi magyar táncnak mindig van valami olyan alap gondolata, amit drámai motívumnak is mondhatunk. A német valcer, a cseh polka, a szerb kóló, sőt a gögös lengyel mazur sem fejez ki egyebet, mint a zenében adott ritmikai értékeket és egy momentán kellemes lelkiállapotot. Egyik

e népi táncok közül sem más, mint több-kevesebb megszabott lépés, csuszszanas, dobbantás és meghajlás szabályos, mechanikus ismétlése, amihez a táncos egyéniségének, belső emócióinak annyi köze van, ami a mechanizált formák ügyesebb vagy esetlenebb, kecsesebb vagy toprongyosabb variációiban kifejezhető. A magyar népi tánc, még ha nem alkalom szülte is, ha nem is lakodalmi, toros, vagy verbunkos tánc, hanem a nép spontán jókedvének mulatós kilobbanása, akkor is belső folyamatokat érzékeltet. A tánc tartalma általánosan a fiatal szerelem ébredése, szerelmi évődések, cselvetések, csalogatások és mindenkor a férfierő gyöngéd győzelme. Az Ázsiából jött és európaivá fejlődött nemes magyar lovasember ura, de egyben gyöngéd, lovagias becézője asszonyának, aki viszont hűséges társ, szemérmes, erkölcsös, egyben vidám, pajtáskodó, de mindig a férfi fölényét tisztelő feleség. A lány és a legény viszonyában is lényeges a férfi büszke öntudata és lovagias gyöngédsége, valamint a lány szemérmes tartózkodása és öntudatos, szíves alkalmazkodása. Ezt a viszonyt plasztikusan fejezi ki a magyar népi tánc, mely legnaivabb formájában is valóságos kis pantomim jelenet.

A legény táncba hívja a lányt, aki pajzán tartózkodással közeledik hozzá. A zene rázendül, s az első ütemek alatt mintegy preludizálva tánchoz illegeti magát az ifjú pár. A zene lassú, méltóságos rithmusokat diktál. A legény félkézzel öleli párját, az köténye szélét emelinti, vagy inkább szabad kezét csípőre teszi, néha csipkés zsebkendő, virágot tart benne, s a páros ütemű zenére együtt lejtő lépések kezdődnek jobbra, vissza és a refrént jelző taktusokra helyretoppannak bokázva. Most a lány elhagyja a legényt, csalfán perdül, csalogatja, közel engedi és az utolsó pillanatban kisiklik öleléséből. A legény dacosan elfordul, bús, haragos magányban tombol, majd megint akcióba lép, ostromolja a csalfát, elfogja, meghódítja és diadalmaskodik. A zene mámoros frissbe fordul. A lejtő lépések szökellésbe lendülnek és nagy lelki vigasságban, de magas művészi mértéktartással ujjongja szerelmét az ifjú pár.

A magyar tánc alapja a magyar zene és versforma páros, ősi formájában nyolcas rithmusa, s az ehhez csatlakozó, kiegészítő, páros vagy páratlan ütemek és refrénszerű ismétlődés. Tánczenénk mindig táncdal, tehát szöveges nóta. Ami tisztán hangszeres tánczenénk van, az későbbi, jórészt idegen eredetű csinálmány. Jellegzetes tulajdonsága zenénknek az, ami nyelvünket is jellemzi: a hangsúly az első szótagon, illetőleg az ütem első tagján van. A táncot alkotó lépések lejtők és szökellők Réthei Prikkel Marian szabatos megállapítása szerint, ami azt jelenti, hogy a vízszintes mozgás (lépés) sohasem talpon, dobogva, hanem a lábujjhegyről a sarokra és vissza libbenve, rugalmasan történik és a függélyes ugrások szintén könnyű lábujj hegyfigurák. Alapvető mozdulata még a magyar táncnak a bokázás, a lábfej balletes játéka

a bokák összeütögetése közben, a különböző perdületek és főként a cifrázások, amik teljesen egyéni és rögtönzött változatosságukban a ballet fejlettségéig emelkedhetnek. A testtartás egyenes, délceg és büszke. A lány kecsesebb, szemérmesebb, de felsőteste neki is sudár és öntudatos. A zene rithmusa és a belső átélések kifejeződése, a felsőtest csípőből kiemelkedő, ütemes lengésében, a váll dacos, pajzán vagy heves pózaiban, plasztikus kar- és kézfej játékban, az arc gazdag mimikájában jelentkezik. A jókedv tetőfokán buzdító és ujjongó táncszók, egész kis epigrammák hangzanak közben. A lábak ezalatt a legbonyolultabb munkát végzik. Lejtő és szökellő mozgásuk mintegy váza, struktúrája a táncnak, amely a koloratúrás cifrák és figurák ötletszerű és a pillanat extázisában született ornamentikáját hordozza. A lábfej és a boka változatos elcsavarodásai, ugrás és lépésközben bokázások és komplikált lábfej játékok illusztrálják a táncos egyéni kedvét olyan szabadságban, amely minden táncospár munkáját egészen individuális, alla prima rögtönzéssé avatja. A tempót és a figurákat a férfi diktálja, a lány híven, de szelídebben utánozza és ezért a férfi délceg, büszke tekintetével szemben a lány szeme földresütött, nézése engedelmes és boldogan odaadó: a táncos diktáló lábát nézi figyelmesen. A tánc dinamikája nem egyforma, hanem drámailag fokozott. Kezdődik lassan és felfejlődik tomboló presztóvá. Ehhez képest lassú és friss szakaszokra oszlik, ami szintén speciális magyar tulajdonság. Itt említjük meg a magyar tánc egy saját figuráját, a buktatást vagy mártogatást, ami gyors leguggolásból és felpattanásból tevődik össze.

Ugyancsak Réthey Prikkel Marian szellemes levezetése szerint az ősi magyar tánczene húros, vonós, pöngetős hangszereken zengett, amely lábujjhegyre szökellésre és lejtő lépésekre ösztönöz, ellentétben a környező népek duda és sípzenéjével, mely táncukat egész talpon dobogóvá vagy csusszanóvá teszi. A magyar fejlett és differenciált rithmus kifejeződését dallamosan segíti a lovasnép sarkantyúinak pengése, mert sarkantyú nélkül legény éppen úgy nem táncolt, ahogy a spanyol táncos nem tud ellenni rithmusjelölő kasztanyettek nélkül. Deli lejtés, víg szökellés, pördülés, mártogatás, bokázás, helyretoppanás, csalogatás és ezeken belül végtelen változatosságú gesztusok, ujjongó, verses kiáltások és a lábfej és alsó lábszár balletszerű egyéni koloratúrai: íme, ez a magyar tánc szerkezete és formanyelve, amelynek szabadságában az egyéni élmény pantomimikus drámaiassággal fejeződik ki. A magyar népi tánc a legősibb expresszionista művészet.

Legősibb formájában a lassú magyar táncot kizárólag férfiak táncolták. Ennek a lassúnak második tétele valamivel gyorsabb tempójú, s «ζ ad alkalmat a táncosnak a legdúsabb cifrázásra, valóságos szóló-produkciókra, ami azonban mindig az előtáncos által mutatott domináló

stílushoz igazodott. A páros tánc a frissben lendült neki és csak később keveredtek lányok a lassúba is. Az ősi népies táncból fejlődtek az úri, nemesi táncok, a „palotás” táncok, amelyek lényegükben a népi lejtések, szökellések és cifrák elemeiből, de finomított formákban és páros, társas, félkörben együtt és előtáncos pár nyomán lejtett, különösen a francia társastáncoktól befolyásolt táncokká fejlődtek. Az ősi férfitánc, a lassú magyar a verbunkosokban maradt fenn, melyet az előtáncos káplárhoz igazodva a katonaszedő huszárok körben lejtettek, s a frissben egyéni cifrákkal díszítettek. Rengeteg alkalmi tánc, fáklyás, süveges, vánkosos, kardos tánc, és lokális jellegű táncforma differenciálódott ebből az alapvető ősi táncból, melynek termékeny szabadságában egyik-másik népi és palotás tánc, mint a férfias csürdögölő és a mutatványos kállai kettős valószínűségi balletprodukciókká terebélyesedett és a nemes ifjúságnak ki-l finomított paraszti táncokban hatásos szólóprodukciókra adott alkalmat. Fájdalom, a XVIII. század sajátos politikai viszonyai elmosták a nemzeti [sajátosságokat és az idegen báli táncokért elfelejtődtek a magyarok.

Egy pár lelkes táncmester komponált különböző körmagyarokat és szólókat, amik azonban semmiképpen se hasonlítottak az ősi formákhoz. Azaz a múlt század elején indult valami új élet: a magyar arisztokráta ifjúság a parasztok fennmaradt táncformáiból kreált egy új báli táncot, s ezt nevezték el csárdásnak és ez a lassúból frissre hevülő tánc, amelynek torzformáit a varieté is produkálja, ez az egyetlen élő valóság a régi szépségből. És talán Istenhátamögötti kis falvakban, román, szerb és cseh impérium alatt sýnylódó ősi földeken táncolnak még ugrós, mártogatós, szökellős, lejtős, hetyke, daliás emlékeket, félrekapott süveggel, – mert a süveget fenntartja tánc közben a parancsoló férfi, – és ott várnak régi kincsek felszabadítójukra és magyar szépségek a megváltásra.

